

GÖTEBORGS UNIVERSITET
INST FÖR LITTERATUR, IDÈHISTORIA OCH RELIGION

Det kommer en dag, när vi alla biter försiktigt i brödet

**En studie av motivet tänder i svensk arbetarlitteratur utifrån ett
intersektionellt och litteraturdidaktiskt perspektiv**

There will be a day, when we all bite gently into the bread

**A study of the teeth motif in Swedish Working-Class literature
from an Intersectional and an Educational Perspective**

Mirjam Dreifeldt

Interdisciplinärt examensarbete

Termin: HT 2014

Kurs LVI310, uppsatskurs, 15 hp

Nivå: Kandidat

Handledare: Jenny Bergenmar

Abstract

Teacher's Degree Project in Comparative Literature

Title: There will be a day, when we all bite gently into the bread. A study of the teeth motif in Swedish Working-Class literature from an Intersectional and an Educational Perspective

Author: Mirjam Dreifeldt

Academic Term and Year: Autumn 2014

Department: Department of Literature, History of Ideas, and Religion, University of Gothenburg

Supervisor: Jenny Bergenmar

Examinor: Ingrid Lindell

Key words: Maria Sandel, Ivar Lo-Johansson, Teeth in Literature, Working-Class Literature, Educational Perspective

The purpose of this text is to show how social class is (re)produced and created in the short stories "Draksådd" by Maria Sandel and Ivar Lo-Johansson's "Nya tänder" from *Statarna I* and to point out ways that the short stories may be useful from an Educational Perspective. Maria Sandel was the first (recognized) female author to write in the genre of Working-Class Literature in Sweden and Ivar Lo-Johansson is a recognized authorship who is most famous for his novels portraying Statarna. The analysis focuses on how the teeth motif is portrayed in the short stories. My analysis proves how the teeth motif is important in portraying the construction of class. In their works this text will account for a new insight into the motif and how teeth, or lack of teeth plays an important part in the identity as Working Class. Educational research that involves Swedish Working Class Literature in high school is unusual. Therefore this thesis gives important new knowledge into ways that it may be productive. Using the analysis as a base for a reflexion of how the short stories could be used in the classroom and shows that the students ability to apply an *intention*, *meta-cognitive* and *subject oriented reading* is important for the readers reception of the text.

Innehållsförteckning

1. Inledning	4
1.1 Bakgrund.....	5
1.2 Syfte och problemformulering.....	6
1.3 Material och urval.....	8
1.4 Teori och metod.....	9
1.5 Tidigare forskning.....	14
2. Analys	17
2.1 Att se sig själv genom någon annans ögon.....	17
2.2 Proteserna som liv- och dödsbringare.....	19
2.3 Arbetaren och arbetet.....	21
2.4 En klassrelaterad problematik: attityder.....	22
3. Slutdiskussion och didaktisk reflexion.....	24
3.1 Slutord.....	31
4. Käll- och Litteraturförteckning.....	33

1. Inledning

Arbetarklassens sjuka kropp har inom litteraturen blivit till en plats där arbetarnas lidande och tillkortakommande gestaltas, såväl som en plats där attityder mot den drabbade tydliggörs (och synliggörs). Arbetarlitteratur har därför fyllt en funktion i samtiden som ett vittnesbörd för arbetarklassens svåra levnadsförhållanden.

Tänder kan berätta mycket om hur bäraren av dem har levt sitt liv. Då, som i vår samtid, representerar dålig tandstatus eller rent av bristen på tänder ett fattigdomsrelaterat sjukdomstillstånd som förmodligen ger upphov till ett stort lidande för den drabbade. Att vita och friska tänder står för lycka och framgång medan sneda och anfrätta tänder relaterar till fattigdom och dåligt leverne är djupt rotat i vår kultur. Att dina tänder avslöjar dig, som den du verkligen är, blir därför en viktig utgångspunkt i denna uppsats.

Kulturredaktören John Swedenmark menar att det finns två övergripande skäl till varför det är absolut nödvändigt att tala om arbetarlitteratur. För det första menar han att litteraturen blir till och verkliggörs genom att vi kontinuerligt samtalar om den. Det andra skälet är att den svenska arbetarlitteraturen är *unik*, eftersom den rent historiskt har besuttit en politisk kraft att förändra det samhälle vi lever i. Därmed bär vi också ett ansvar att förvalta denna tradition.¹ Att skildringar av arbetare representerar ett underifrånperspektiv är också avgörande vid själva definitionen av vad arbetarlitteratur faktiskt är. I skolsammanhang är det därför intressant att undersöka vad litteraturen kan berätta om synen på den som är drabbad av dålig tandhälsa och på så vis öppna upp för diskussioner kring klassamhället och människors skilda levnadsvillkor i vår samtid såväl som genom historien.

¹ John Swedenmark, "Klassögon", *Arbetet* 2014-10-31 <<http://arbetet.se/2013/10/02/klassogon/>> (hämtad 2014-10-31).

1.1 Bakgrund

Begrepp som *arbetarlitteratur*, *arbetare* och (*arbetar*)*klass* är långt ifrån entydiga. Det är benämningar som ur ett ideologiskt och historiskt perspektivtagande ges en viss betydelse. Begreppen är centrala för denna uppsats, vilket motiverar en förklaring av vad som avses. När vi talar om *klass* och *klassamhället* så avses ett samhälle där det existerar en indelning av människor efter ekonomiska och sociala kriterier. Din position i klassamhället avgörs av din tillgång till olika former av kapital som därmed avgör din tillgång till inflytande och makt. Till kategorin människor som definieras som arbetarklass räknas traditionellt kroppsarbetare. En större klass med egendomslösa uppstod i samband med de industriella revolutionerna då det skedde en proletarisering av bönderna. Arbetaren ägde och kontrollerade inte själv sina produktionsmedel utan var, till skillnad mot bönder, beroende av lönearbete för sin försörjning. I Fattigsverige tvingades fler människor att sälja sin arbetskraft för att undvika ekonomisk och social nöd. I en vidare definition ses i dagens moderna samhälle framväxten av en ny arbetarklass med underordnade arbetsuppgifter dit många anställda inom serviceyrken, till stor del kvinnor, räknas.² Begreppet arbetarklass har ett beskrivande syfte men får också sin betydelse ”i teorier och politiska ideologier om klasstillhörighet [...] [och man har] talat om arbetare som en klass med intresse av att organisera sig som klass[...]för omedelbara förbättringar av sina villkor och, framförallt, för att skapa ett klasslöst samhälle.”³ Arbetarklassen förknippas vanligen med negativa egenskaper som medelklassen inte uppvisar och har historiskt setts på, utöver deras ekonomiska underläge, som moraliskt underlägsna. Vilka som räknas till arbetarklass har ändrats i en mer modern definition av begreppet, likaså har arbetsuppgifterna som arbetarklassen ägnar sig åt förändrats över tid medan attityder mot arbetarna som en klass kan ses som nästintill cementerade i kulturen.

Exakt vad som definieras som *arbetarlitteratur* är svårdefinierat. Två professorer i litteraturvetenskap, som har bidragit med inflytelserika förklaringar för begreppet, är Lars Furuland och Magnus Nilsson. Enligt Nilsson är det inte fruktbart att finna en ”superdefinition” för genren. Hans utgångspunkt är istället att vår reception av vad som uppfattas som arbetare och arbetarlitteratur är ett fenomen som över historien är i en konstant förändring och påverkar vår perception av vad vi uppfattar som

2 *Nationalencyklopedin*, u. o., ”klassamhälle”, ”klass”, ”arbetare”, ”arbetarklass”, <<http://www.ne.se>> (2014-12-25).

3 *Nationalencyklopedin*, u. o., ”arbetarklass”.

arbetarlitteratur. Nilsson föreslår istället en definition av arbetarlitteratur som innebär: ”litteratur som av läsaren kopplas samman med arbetarklassen [...] [och att] [...]kopplingen till arbetarklassen framstår som *relevant* vid läsningen.”⁴ Enligt Lars Furuland, kan begreppet *arbetarlitteratur* avse: texter som är författade *av* arbetare, *om* arbetare, eller *för* arbetare – i synnerhet kroppsarbetare. Enligt Furulands definition behöver inte alla tre kriterierna uppfyllas samtidigt som de var för sig inte är tillräckliga. Enligt Furuland är det är ”i skärningspunkten mellan de tre nämnda perspektiven – dikt om arbetare, av arbetare, för arbetare – som man finner den väsentliga arbetardiktningen.”⁵ En gemensam nämnare för all arbetarlitteratur är att den *alltid* representerar ett *perspektiv underifrån*. Arbetarlitteraturen som genre fyller också en funktion som *brukslitteratur* (i skönlitterär form) men tjänar också som en förnyelse av romankonsten. Att läsa arbetarlitteratur som brukslitterära texter, skriver också in sig i en didaktisk tradition som innebär att vi kan behandla dem som ”noveller och romaner inriktade på användning, inte bara som drivmedel i den politiska kampen, men också till personlig tillägnelse, begrundan och reflexion över en klassbetingad livsproblematik.”⁶

1.2 Syfte och problemformulering

En grundförutsättning för att förstå och tala om arbetarlitteratur är fenomenet klass. Förhållandet mellan (arbetar)litteratur och den verklighet den är sprungen ur är därför central för förståelsen av den. Magnus Nilsson menar att (arbetar)litteratur går att beakta som kulturarv, ”som en källa till information om ett immateriellt kulturarv [...]”⁷, men även för dess status som ett litterärt monument. Litteraturens funktion som kulturarv består också i dess förmåga att skapa av gemensamma identiteter och ”dess roll för produktionen av kollektiva idéer och föreställningar.”⁸ En viktig karaktärisering av litteraturen i sig självt är också att den insisterar på att *klass* producerar *klass*.

4 Magnus Nilsson, *Arbetarlitteratur*, Studentlitteratur (Lund, 2006), s. 25.

5 Nilsson 2006 s. 24. Furulands föreslog inledningsvis mer stram definition, se : Lars, Furuland ”Arbetets ansikten i arbetarlitteraturen”, *Arbetarhistoria*, (1984:1-2, Stockholm: Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek) s. 14. Hans senare uppluckring av definitionen påstås av Nilsson härleda till Furulands önskan att inte exkludera Ivar Lo Johansson från skaran arbetarförfattare.

6 Beata Agrell, ”Klassgränser, kulturblandning och nya läsarter: estetik, didaktik och ideologi i svensk arbetarlitteratur ca 1910 ”Ur International Association for Scandinavian Studies. Study conference, *Gränser i nordisk litteratur = Borders in Nordic literature : IASS XXVI 2006. Vol. 1*, (Åbo Akademi, Åbo, 2008), s. 2.

7 Magnus Nilsson, ”Arbetarlitteratur, teori, politik: Utkast till ett marxistiskt program för forskning och undervisning om svensk arbetarlitteratur”, *Från Nexø till Alakoski: Aspekter på nordisk arbetarlitteratur*, red. Bibi Jonsson, Magnus Nilsson, Birthe Sjöberg & Jimmy Vulovic (Lund: 2011) s. 205.

8 Ibid. s. 205.

Det som Nilsson kallar *den litterära produktionen av klass* innebär att litteratur betraktas som ett fenomen som görs möjligt av klassprocesser. Samtidigt menar han att litteraturen kan ses ”som en kulturell process som determinerar fenomenet klass genom att tillskriva det betydelse.”⁹ Ur Nilssons synvinkel är det just den litterära produktionen av klass som gör arbetarlitteraturen intressant att studera. Denna syn kommer även att bli min angreppsvinkel på hur jag förhåller mig till arbetarlitteraturen. Det finns inom litteraturdidaktiken en lucka i forskningen gällande arbetarlitteraturens roll i skolundervisning och inte minst också en brist i klassperspektivet, sett i sitt historiska sammanhang, vilket gör det till en synnerligen relevant forskningsuppgift. Undersökningens syfte är således att belysa hur klass produceras i (arbetar)litteraturen utifrån ett intersektionellt perspektiv, där klass ses som det övergripande fenomenet för förståelse, och därefter placera analysen i ett didaktiskt sammanhang. Med avstamp i Nilssons teori om den litterära produktionen av klass, är en drivande tes i uppsatsen att texternas representation av, och attityder till, klass bidrar till att förändra eller reproducera klasskillnader. Av denna anledning är det också motiverat att ställa texterna i relation till sin historiska kontext, samt att undersöka deras ideologiska funktion. Analysen används sedan som grund för en diskussion av hur texternas representationer av klass kan användas som utgångspunkt för didaktisk reflexion.

Den övergripande frågeställning som denna uppsats ämnar besvara lyder:

*Vad berättar motivet tänder om klass och hur kan texterna användas för att problematisera klass i ett litteraturdidaktiskt sammanhang?*¹⁰

För att besvara denna mer övergripande frågeställning kommer jag i min analys att undersöka: Vad berättar motivet om klasstillhörighet och synen på arbetet som ett medel för klassresan? Hur samverkar genus, ålder och etnicitet i relation till det övergripande fenomenet klass i konstituerandet av protagonisternas livsvillkor? Vilka läsararter kan stimuleras i läsningen av novellerna?

9 Nilsson 2011 s. 200.

10 Ett motiv är inom litteraturvetenskapen en benämning för ett återkommande ”mönster, schema, eller ämne för en situation eller handling. Detta innebär en abstraktion av det som textens ord gestaltar. *Nationalencyklopedin*, u.o.” Motiv”

1.3 Material och urval

Analysen kommer att utgå från episoder i novellerna som behandlar det gemensamma motivet tänder. Urvalet består av två noveller som kan ses som fristående. Den ena är ”Draksådden” ur *Häxdansen* av Maria Sandel (1870-1927) och ”Nya tänder” ur *Statarna I* av Ivar Lo-Johansson (1901-1990).¹¹

Författarinnan Maria Sandel förknippas med den första generationen arbetarlitteratur som tidigare har varit förbisedda såväl av forskare som av allmänheten. Hon skriver in sig i en tradition av brukslitterär som har en konstnärlig funktion. Under senare år har hon fått ett erkännande som den första kvinnliga arbetarförfattaren av vikt. Hennes verk har inte uppskattats för dess estetiska kvaliteter utan som en historisk dokumentation över arbetarklassen.¹² I Maria Sandels novell Draksådd möter vi arbetarklasskvinnan Olga, vars önskan att hålla sig vacker driver henne till att förmå sin sjukliga mor att arbeta sig till döds för att bekosta dotterns tandproteser. Olga finner i friaren Bryngel en möjlighet till klassresan. Hon ser sin lycka gjord fram tills hon råkar slå sönder proteserna i handfatet och Bryngel står ansikte mot ansikte med Olgas tandlösa gap. När han finner sanningen om hur hon har fått sina tänderna lämnar han henne.

Handlingen i Ivar Lo-Johanssons ”Nya tänder” är centrerad kring Fredrika, en 50-årig statarkvinna som, efter att ha bevittnat hur de unga kvinnorna kommit hem från staden med nya tänder, sparar pengar för att kunna köpa sig löständer. Fredrika drabbas av sjukdom men söker inte hjälp förrän de nya och mycket kostsamma tandproteserna är i hamn. När hon uppsöker lasarettet är det allt för sent och Fredrika dör utan att någonsin ha fått möjligheten att le och visa sina nya tänder för någon. Novellen som ingår i *Statarna I* går att analysera som en isolerad berättelse eftersom den berör detaljer kring ett individuellt öde där protagonisten besitter individuella egenskaper (snarare än kollektiva).¹³ Ivar- Lo-Johanssons författarskap har, till skillnad från Sandels, fått ett stort erkännande och en kanoniserad status inom svensk litteraturhistorieskrivning. Han har ett långt författarskap bakom sig men är numera mest känd för sina statarnoveller

11 Maria Sandel, ”Draksådd[en]” i *Häxdansen* (Stockholm, 1919: Tidens förlag)

Ivar,Lo-Johansson, ”Nya tänder” i *Statarna I* (1936–37 Stockholm: Bonnier)

12 Agrell 2008, En utförlig Bibliografi och biografiska fakta skriven av Lars Furuland finns också tillgänglig på Litteraturbanken.

13 Robert E Bjork, ”Ivar Lo-Johansson’s *Statarna* and the Aesthetics of Social Consciousness”, *Studies in German and Scandinavian Literature after 1500: A Festschrift for George C. Schoolfield* (Columbia: Camden House, 2003), s. 271.

där hans texter, som beskriver statarnas situation, ibland tillskrivs en stor betydelse för statarsystemets avskaffande 1945.¹⁴ Han kom också under senare år att få ett stigande intresse för äldres rättigheter och ålderdomsvården i Sverige där han även gjorde ett avtryck i den samtida debatten.¹⁵

Novellerna bär med sig flertalet fördelar som gör att de lämpar sig att använda i skolundervisningen. Novellformatet i sig har en omedelbar förtjänst på grund av dess korta längd. För det andra behandlar respektive novell ett intressant motiv och tanken är att det bisarra, specifikt kroppsliga motivet, kan vara en fruktbar ingång för att tala om klass i relation till dess litterära framställning. Båda novellerna finns tillgängliga på litteraturbanken vilket är en webbaserad och kostnadsfri litterär resurs för (äldre) svensk litteratur.

1.4 Teori och metod

För att kunna använda texterna på ett didaktiskt produktivt sätt i min analys krävs en medvetenhet om *läsarter*. En *läsart* bidrar med ett perspektiv på hur skönlitteratur kan läsas vilket öppnar upp för en ökad medvetenhet kring *hur* vi läser. En litteraturdidaktiker som har intresserat sig för läsarter i samtiden är Michael Tengberg. Han identifierar i sin doktorsavhandling *Samtalets möjligheter: om litteratursamtal och litteraturreception i skolan sex olika läsarter* som framträdde i litteratursamtalet.¹⁶ Tengberg menar att receptionsteoretiker, såsom Rosenblatt och Malmgren, har beaktat *texten*, *läsaren* och *situationen* som tre variabler som måste studeras för att förstå läsprocessen. Tengberg avser att lägga till ytterligare en faktor för att tolka samspelet, vilket inte bör ses som en fjärde enhet att studera: ”utan som ett konkret villkor för hur situationen, text och rentav läsare konstitueras i läsningen.”¹⁷ Tengberg menar att det uppstått en läsning i hur vi betraktat läsarterna där begreppen är (onödigt) teoretiskt tunga och svåra att tillämpa på klassrumspraktiken. Därför uppstod de läsarter som

14 Det finns skäl att vara mer kritisk (än Furuland) till Ivar Lo Johanssons direkta påverkan på statarsystemets avskaffande. Statarsystemet var i sig självt redan var i en nedrustningsfas då statarromanerna gavs ut, hans skrifter blev dock en viktig del i debatten som bidrog till synliggörandet av statarnas missförhållanden.

15 Carin Lennartsson, red Kvinnorkan. *Sociala skillnader i äldre kvinnors villkor*, ”Äldre kvinnors hälsa” (Stockholm, 2014) s. 33 Citatet: ”Det kommer en dag, när vi alla biter försiktigt i brödet”, som den här uppsatsen bär som namn, är hämtat ur en text Ivar Lo-Johansson skrev för ”*Ålderdoms Sverige – en stridsskrift*” som gavs ut 1952

16 Michael Tengberg, *Samtalets möjligheter: om litteratursamtal och litteraturreception i skolan*, (Brutus Östlings bokförlag Symposion, Diss., Göteborg : Göteborgs universitet, 2011, Stockholm, 2011), s. 205-230.

17 Ibid. s. 231.

identifierats i studien ur ett behov av funktionella begrepp.¹⁸ *Handlingsorienterade läsarter* har en särställning i hans undersökning. Dels sett till dess förmåga att utgöra ett slags projektyta för de andra läsarterna, men också eftersom att förstå ”vad texten faktiskt handlar om” framträdde som ett centralt lärandeobjekt för lärarna i hans undersökning.¹⁹ En snarlik läsart är *den betydelseorienterade* vilket kan innebära att läsaren kan ”urskilja en tematik i texten eller en del av den. Det kan också handla om att orientera sig mot aspekter i texten såsom just tecken för något som inte är explicit utskrivet”²⁰ Med *metakognitiva läsarter* avses att läsaren intar ett självreflexivt förhållningssätt. I detta innefattas förmågan att reflektera kring ”hur texten verkat på läsaren eller på läsarens tänkande i något avseende[...] [vilket även behandlar] att läsarna uppmuntras till att reflektera över sin egen roll i konstruktionen av texten.”²¹ Till *de intentionsorienterade läsarterna* tillkommer att ”läsaren förutsätter [...] att författaren har en intention med sin text och [...] att den (i det specifika lässammanhanget) är möjlig att tillgodogöra sig läsaren.”²² Denna läsart menar jag har möjlighet att sätta texternas ideologiska funktion i deras specifika historiska kontext i centrum. *Subjektorienterade läsarter* handlar om förmågan att koppla det lästa till sina egna upplevda erfarenheter där känslan av det upplevda är i centrum eller ”responser som får åverkan på det egna livet spelar en central roll.”²³ Till *de värderingsorienterade läsarterna*, vilka tillsammans med de betydelse- och handlingsorienterade, som är de i skolsammanhang mest frekvent (förutsägbara) förekommande läsarterna, hör att läsaren värderar texten utifrån etiska (exempelvis kritik av karaktärernas handlingar) och (eller) estetiska värderingar (språk, stil, personligt smakomdöme).²⁴

I fokus för undersökningen är också *den didaktiska läsarten* vilket berör möjligheten för läraren att läsa texten som ett retoriskt objekt och använda det som en utgångspunkt för att konkretisera novellernas didaktiska potential i litteraturundervisningen.²⁵ I den didaktiska läsarten inryms normerande inslag: ”Kursplaner, ämnestraditioner och lärarens utbildning utgör referenser i en normering av *hur* texten skall läsas i

18 Tengberg s. 195-196.

19 Ibid. s. 304.

20 Ibid. s. 205.

21 Ibid. s. 224.

22 Ibid. s. 220.

23 Ibid. s. 216.

24 Ibid. s. 211.

25 Ibid. s. 122.

klassrummet och följaktligen också- på ett tidigare stadium- av *vilka texter* som skall läsas i klassrummet.” och betonar även att ”poängen med begreppet didaktisk läsart är att det kombinerar analysen av en texts responsförberedande strukturer med reflexion över det sammanhang i vilket texten skall läsas samt för vilka syften det sker.”²⁶ I analysen av novellerna är det således min läsning av texten (som lärare) som är utgångspunkten för den didaktiska reflexionen. En viktig metodisk utgångspunkt är att jag i min didaktiska läsning av texterna inte har tagit hänsyn till eventuella språkliga hinder som kan uppstå i elevers möte med texterna. Som bakomliggande motivering kan tilläggas att, eftersom detta inte är en klassrumsundersökning, där det finns en definierad målgrupp med av läraren kända behov, ser jag det inte som vetenskapligt rimligt att försöka sja om elevernas förkunskaper. Att underbygga min argumentation med utgångspunkten att *alla* elever kommer ha problem med texterna är inte heller speciellt fruktbart för undersökningen. Min utgångspunkt är därför att eleverna förväntas vara så pass läsningstekniskt kompetenta så att språket i sig inte utgör ett oöverstigligt hinder i arbete med novellerna. Med detta sagt vill jag ändå poängtera att Tengberg menar att ”språket upptar inte sällan en viktig dimension i den didaktiska läsarten. Å ena sidan tänks litteraturundervisningen fylla en språkutvecklande funktion, å andra sidan kan en ålderdomlig eller på annat sätt alltför komplicerat språk stå i vägen för läsoplevelsen.”²⁷ Lärarnas antagande att språket är ett problem är ett erfarenhetsgrundat antagande som ter sig vanligt inom yrkeskåren. Antagandet bör dock problematiseras och sättas i relation till andra hinder. Till exempel ”*varför* lexikala betydelser av ord men inte litterära utmaningar sätts i förgrunden som en begränsande faktor för klassrumsläsningen?”²⁸

Det finns en brist på litteraturdidaktisk forskning som berör historiska texter, både sett att det saknas metoder för hur man kan arbeta med klassperspektivet men även hur det framträder i litteraturen. I brist på studier som behandlar arbetardiktningens bruk i klassrummet får vi därför vända oss till forskning som behandlar arbetarlitteraturens roll i universitetsundervisningen. En forskare som har behandlat hur man kan arbeta med arbetarlitteraturen i högre utbildning är Beata Agrell, professor i litteraturvetenskap.

26 Tengberg s. 87.

27 Ibid. s. 93.

28 Ibid. s. 300.

Enligt Agrell behöver vi läsa brukslitterära texter på olika sätt som en väg in för att förstå texterna både sett till innehåll och estetik. Ett perspektiv som bjuder in till att behandla läsarens reception av det lästa är att försöka förstå ”På vilka *frågor* var dessa texter en gång ett *svar*? Och på vilka frågor svarar de idag?”²⁹ Agrell för bland annat upp den *begrundande läsarten* som speciellt viktig. Den läsarten har sitt ursprung i kristen betraktelseslitteratur och innebar ”ett intensivt och personligt läsande: man 'gömde det lästa i sitt inre', som det hette, och tillämpade det på sin egen situation.”³⁰ Agrell menar också att den *historiska läsarten* är nödvändig för att bana väg för en modern läsart där litteraturen ges en relevans i vår samtid. Genom att anlägga en historisk läsart skapas en förståelse för det sammanhang de har sitt ursprung i. Det särskiljande med arbetarlitteraturen är att texternas funktion i ett historiskt perspektiv innebär att deras litterära egenart måste beaktas i relation till att de skrevs med syfte att användas.³¹ Brukslitteraturens funktion, som syftar till, ”att väcka och engagera den tilltänkta läsaren realiserar först genom den estetiska funktionen att gäcka förväntningar, främmandegöra det välbekanta och därmed frammana *reflexion*.”³² Estetiken är viktig för att uppmuntra och frammana olika läsarter, och hon betonar att ”[d]idaktik och estetik är tätt förbundna och kan inte tänkas utan varandra.”³³

Främlingskap och främmandegöring bidrar med perspektiv på hur det särskiljande med den skönlitterära texten kan öppna upp för nya möjligheter i undervisning.³⁴ Litteraturvetaren Christer Ekholm skriver att: i kultursociologen Pierre Bourdieus mening är vi människor del av en kultur där vi delar gemensamma kulturella vanor (habitus) som införlivats i hur vi tenderar att agera, och uppleva på ett specifikt (förutbestämt) sätt. Bourdieu menar att denna sociala prägling, förknippad med kampen mot de främmande innebär att vi kan aldrig förstå den främmande kulturen utan att själv vara delaktig i den. Ekholm och Thorson menar dock ”att just skönlitteratur är ett kulturellt fenomen som samtidigt främmandegör och öppnar ingångar till det främmande.”³⁵

29 Agrell 2008 s. 3.

30 Ibid. s. 6-7 Jfr begrundande läsart med Tengbergs metakognitiva och subjektorienterade läsarter.

31 Ibid. s. 2.

32 Ibid. s. 10 Här använder Agrell sig av en annan begreppsapparat. Jag kommer i fortsättningen att utgå från Tengbergs läsartsbegrepp.

33 Ibid. s. 10.

34 Thorson Staffan & Ekholm Christer (red.), *Främlingskap och främmandegöring: förhållningssätt till skönlitteratur i universitetsundervisningen*, (Daidalos, Göteborg, 2009), s. 8.

35 Ibid. s. 9.

Begreppsparet *främlingskap* och *främmandegöring* innebär att litteraturen som ett uttryck för det främmande därmed möjliggör för möten mellan kulturer. Främmandegöring är ett grepp för att bryta ett *automatiserat* vaneläsande där det sker en växling mellan identifikation och distansering i läsandet där ”den skönlitterära artefakten är inriktad på att bryta denna konventionella förväntan om färdiga betydelser och främmandegör det välbekanta så att det blir uppmärksammat och sett på nytt, *som nytt*.”³⁶

Jag kommer att anlägga ett intersektionellt perspektiv där utgångspunkten är att kroppen (och i detta fall en specifik kroppsdel) är en plats där sektioner, såsom kön, ålder, etnicitet och klass gestaltas (där klass ses som det övergripande fenomenet för förståelse av den specifika genren). Det krävs en intersektionell förståelse för kroppsskildringar för att förstå sambanden som skapar den konstruerade bilden av kroppen. Utöver detta kommer jag att anlägga ett receptionsteoretiskt förhållningssätt för att undersöka hur texternas didaktiska potential kan konkretiseras. Med utgångspunkt i Mikael Tengbergs receptionsteoretiska studie kommer jag att undersöka vilka läsarter som kan bidra till att problematisera klass i ett historiskt och samtida perspektiv. Jag kommer att göra en närläsning av novellerna där jag även tillämpar en komparativ metod för att analysera det gemensamma motivet tänder.

Jag kommer (utöver det intersektionella perspektivet) att utgå ifrån sociologen Beverly Skeggs teori om *respektabilitet* som analysredskap. Enligt Skeggs är klass ett fenomen som begränsar. För arbetarklassen innebär fenomenet att klassen ses som underlägsen i en social hierarki på grund av en sammankoppling sker med det som ses som ”icke-respektabelt”.³⁷ Skeggs menar att ”kroppar är de fysiska platser där klass-, köns-, ras-, sexualitets- och åldersrelationer möts, förkroppsligas och utövas. En respektabel kropp är vit, avsexualiserad, hetero-feminin och oftast medelklass.”³⁸ Respektabiliteten är därmed det medel som tydligast utmärker tillhörighet inom den sociala hierarkin. Att vara icke respektabel är att besitta egenskaper, inre och yttre, som förknippas med människor som definieras som arbetarklass.

36 Thorson & Ekholm, s. 9.

37 Magnus Nilsson, ur *Den föreställda mångkulturen: Klass och etnicitet i svensk samtidsprosa* (Hedemora/Möklint: Gidlunds, 2010) s. 166-167.

38 Beverley Skeggs, *Att bli respektabel: konstruktioner av klass och kön* (Daidalos, Göteborg, 2000) s. 133.

Den icke-respektabla besitter inte positivt laddade attribut som förknippas med den respektabla, såsom värde och legitimitet, utan definieras genom sin avsaknad av dessa. Den icke-respektabla bryr sig om hur hen uppfattas av den som besitter respektabilitet och därmed uppstår ett behov att bevisa sig för den andre. Den som vill vara respektabel har därmed en önskan om att ”skaffa sig klass” genom att tillägna sig egenskaper som förknippas med medelklassen. Den som uppfattar respektabiliteten som ett problem är också alltid den som uppfattas som icke-respektabel.³⁹

1.5 Tidigare forskning

Litteraturvetaren Katarina Bernhardsson bidrar i sin doktorsavhandling *Litterära besvär – skildringar av sjukdom i samtida svensk prosa* med en forskningsöversikt på ett forskningsämne som benämns som Medicin och Litteratur. Ämnet betyder i kortfattade drag att anlägga ett humanistiskt perspektiv för att studera medicinsk vetenskap och människans roll som objekt i detta.⁴⁰ Kultur och Idéhistorikern Karin Johannisson att synen på arbetarnas sjuklighet i Fattigsverige ofta sades relatera till en kulturell och social missanpassning. Deras öde sågs som självförvållat och därför kunde samhället ”tillåta sig upphöjt moraliserande attityder gentemot de drabbade.”⁴¹ Vår relation till hälsa är komplext menar Johannisson, eftersom det är djupt invävt i vår kultur och det representerar värderingar som vi lägger i begreppet. ”Hälsa är inte bara att slippa sjukdom och lidande. Hälsa är en projektionsyta för drömmar om framgång, lycka och njutning, och samtidigt ett instrument för att förverkliga dessa drömmar.”⁴² Beata Agrell menar att i sekelskiftets Sverige var det vanligt att drabbas av dåliga tänder (i alla samhällsklasser) men poängterar att förlorande av tänder slog mycket hårt på arbetarklassen som inte hade råd att skaffa tandproteser. Att leva utan tänder blev därmed till ett mentalt och fysiskt stigma för den fattige.⁴³

39 Skeggs s. 9.

40 Katarina Bernhardsson, *Litterära besvär – skildringar av sjukdom i samtida svensk prosa* (Diss., Lund, 2010) s. 41.

41 Karin Johannisson, *Medicinens öga: Sjukdom, medicin och samhälle -historiska erfarenheter* (Värnamo, 1990) s. 63-64.

42 Karin Johannisson, ”Kultur och hälsa – två besvärliga begrepp”, Bjursell, Gunnar & Vahlne Westerhäll, Lotta (red.), *Kulturen och hälsan: essäer om sambandet mellan kulturens yttringar och hälsans tillstånd*, Santéris, Stockholm, 2008, s. 18.

43 Beata Agrell, ”Early Working-Class Literature and the Literary (c. 1910). The Case of Maria Sandel” (NorLit 2011) s. 3.

Det finns anmärkningsvärt lite forskning rörande Sandels författarskap, särskilt sett till hennes unika status som den första kvinnliga arbetarförfattaren. Värt att nämna i sammanhanget är litteraturvetaren Tilda Maria Forselius *Vardagsslit och drömmars språk – Svenska proletärförfattarinnor från Maria Sandel till Mary Andersson* som bland annat bidrar med en biografisk och bibliografisk översikt av ett tidigare förbisett författarskap.⁴⁴ En annan forskare som har ägnat Sandel uppmärksamhet är Beata Agrell. I ”Aesthetic Experience as Offence in Early Swedish Working-Class Narrative” behandlar Agrell berättartekniken och formspråket i Maria Sandels novell ”Draksådd”. Sandel ses som en realist med berättartekniska knep vilket bland annat berör hennes användande och behandling av bisarra motiv. Motivet tänder är ett starkt motiv som relaterar till hälsa och skönhet men avser även den fysiska och mentala smärta som förlorande av tänder kan innebära. I ”Draksådden” har Sandel drag av parodiering i hur hon använder ett såpass stötande och symbolladdat motiv i relation till det komiskt-groteska. Agrell menar också att Sandel använder sig av en modern estetik där främmandegörandet är ett effektivt grepp som bidrar till ett avautomatiserat läsande.⁴⁵

Tidigare forskning som behandlar Ivar Lo-Johanssons författarskap är mycket omfattande. I min studie är det en specifik novell med ett specifikt motiv som är i fokus och därför ser jag det inte som fruktbart att göra någon längre redogörelse av tidigare forskning kring författarskapet, eller novellsamlingarna *Statarna I* och *II* där novellsamlingarna behandlas som kollektiva helheter. Till Ivar Lo-forskningen kan nämnas Lars Furulands *Statarnas ombudsman i dikten*.⁴⁶ Furuland menar att Ivar Lo Johansson i sitt författarskap hade en vilja att anlägga nya perspektiv till landsbygdsskildringarna vilket resulterade i kollektivskildringen *Statarna*.⁴⁷ Drivkraften bakom projektet bestod dels i den samtida debatt som förde fokuset till statarnas utsatta ekonomiska och sociala situation men också för att Lo-Johansson ville ha ”en kämpande dikt, en dikt med social sprängkraft.”⁴⁸

44 Forselius, Tilda Maria, Själsadeln och de ystra sinnenas rop. Kvinnors liv och kärleksvillkor i Maria Sandels texter, *Vardagsslit och drömmars språk. Svenska proletärförfattarinnor från Maria Sandel till Mary Andersson*, red. Eva Adolfsson m.fl. (1981). Se även, Forselius, Tilda Maria, Moralismens heta blod. Om Maria Sandel, *Nordisk kvinnolitteraturhistoria, 3, Vida världen 1900/1960*, red. Margaretha Fahlgren m.fl. (1996), s. 146-148. På litteraturbanken finns även en översiktligt sammanställd (av Lars Furuland) lista över verk som rör ”viktigare forskning om författaren”.

45 Agrell 2011 s. 6-8.

46 Furuland, Lars, *Statarnas ombudsman i dikten: en bok om Ivar Lo-Johansson*, LT i samarbete med Svenska lantarbetareförb (Stockholm, 1976)

47 Furuland 1976 s. 42.

48 Furuland 1976 s. 38.

Ivar Lo-Johanssons första roman *Godnatt jord* skapade uppståndelse i tidningspressen och bidrog till att de sociala orättvisor som statarklassen levde under sattes i rampljuset.⁴⁹ Om novellen ”Nya tänder” som en del ur en kollektiv helhet skriver Robert E. Bjork, professor i litteratur, att vi bör se Ivar Lo-Johanssons författarskap som en gradvis progression där konsten för att kunna påverka historien måste reflektera den. I *Statarna* har konsten gradvis utvecklats till en mer historisk och realistisk form och rör sig därmed från en beskrivning av individen till kollektivet.⁵⁰ *Statarna*, menar han, presenterar en kollektiv upplevelse och berättelserna kan uppfattas som enskilda enheter särskilda från varandra. Att läsa novellerna som en kollektiv helhet är mer utmanande menar Bjork. Ett viktigt argument för att läsa berättelserna om statarna som en kollektiv helhet är att de är hopbundna genom en tematisk enighet och följer en viss kronologisk ordning som tillsammans beskriver statarnas historia. De första tjugotvå novellerna i *Statarna I* går att läsa som fristående berättelser menar dock Bjork. Detta eftersom det saknas tidsmarkörer (med undantag för ”Järnsängen”) och för att berättelserna behandlar enskilda statares öden som är till synes fränkopplade varandra. Dessa isolerade berättelser, där ”Nya tänder” ingår, utgör enligt Bjork bakgrunden till statarnas historia.⁵¹ De fristående berättelsers funktion kan också tjäna som gripande historier som, i den kontext de presenteras, ”deepen our appreciation of the unity and artistry of the collective whole.”⁵²

Det finns inte mycket skrivet som behandlar tänder som ett motiv i litteraturen. En intressant utomakademisk bok i sammanhanget heter *Tänder och tandläkare i mina böcker*.⁵³ I boken har författaren lagt intresse vid litterära framställningar av tänder, tandläkare och tandsjukdomar utifrån tandläkarens perspektiv. Om tandproteser i litteraturen anges att ”ofta får en protes accentuera åldrandet och kroppens skröplighet.”⁵⁴ I Ivar Lo-Johanssons novell ”kärlek och löständer” som handlar om den gamla människans erotik skildras kroppens skröplighet, inte på ett nedvärderande vis

49 Furuland 1976 s. 79 I Magnus Nilssons doktorsavhandling *Den moderne Ivar Lo-Johansson: modernisering, modernitet och modernism i statarromanerna* (Gidlund, Diss. Lund : Univ., 2003, Hedemora, 2003) menar Nilsson att Lo-Johansson var en modern författare som bidrog med en modernisering av den svenska litteraturen. I avhandlingen behandlas inte *Statarna I* och *II* vilket är anledningen till att den exkluderats.

50 Bjork s. 271.

51 Ibid. s. 272-273.

52 Ibid. s. 276.

53 Waldemar Waldvik, *Tänder och tandläkare i mina böcker*, Sveriges tandläkares förlagsförening (Stockholm, 1969)

54 Ibid. s. 103.

utan med en ”humor och en ömsinhet som nästan blir lyrisk.”⁵⁵ I artikeln ”Teeth and dentists in literature” vill litteraturvetaren Roger Smith belysa tändernas historia i världslitteraturen. Han för bland annat upp hur tänder i Leo Tolstojs *Anna Karenina*, även om det är en roman som inte handlar om tänder, förekommer mycket frekvent (ungefär var 25:e sida). Han menar att det är ett motiv som används för att illustrera lidande. Att vara utan tänder innebar också ett liv utan smärta för den klärvoajante ”Bezzubov” (vars namn även betyder tandlös).⁵⁶

2. Analys

Jag kommer i min analys fokusera på motivet tänder för att sedan placera det i ett didaktiskt sammanhang i en avslutande diskussion av analysen.

2.1 Att se sig själv genom någons ögon

I Ivar Lo-Johanssons ”Nya Tänder” börjar novellen med en blick ut mot världen där Fredrikas medvetenhet om det hon saknar väcks till liv:

Det var mycket tal om tänder den våren. En av tjugooåringarna hade varit i Stockholm och därvid låtit göra sig fin. Mitt i den grönskande våren gick hon omkring med sina snövita, nya tänder. - Det kostar sin slant men det är också värt något sade hon och visade på det hastigt utförda arbetet. Hon visste med sig att hon beundrades. ⁵⁷

Efter att ha bevittnat hur den unga *beundrats* för sitt snövita nyförvärv beslutar sig Fredrika för att lägga undan en summa varje vecka tills dess hon kunde skaffa sig en ”bländvit ersättning” till sina ”hallonröda gommar.” Grannfruarna anklagar Fredrika för högfärd och anser att en gammal människa inte ska ha sådana ambitioner. ”En människa lever väl inte evinnerligt? Hon hade väl ingen, som hon längre behövde fjädra sig för?”⁵⁸

Olga i ”Draksådd” är en kvinna som konsumerar. Hon arbetar på fabrik för att sedan spendera alla intjänande slantar på nöjen, dyra parfymer och fina kläder. Men ”[e]n sorg hade hon – tänderna. De vore anfrätta, sneda, och i övre tandraden fanns redan en glugg.”⁵⁹ Beslutet om att inskaffa nya tänder föds när en manlig betraktare påtalar Olgas fysiska brister för hennes tilltänkta friare.

55 Waldvik s. 109.

56 Roger Smith, ”Teeth and dentist in literature”, *Journal of the history of dentistry*, American Academy of the History of Dentistry (Chicago, IL, 1996), s. 37-38.

57 Lo-Johansson s. 56.

58 Ibid., s. 56.

59 Sandel s. 194.

Ur raseri och sviket hopp, när friaren gifter sig med en annan, befästs beslutet.⁶⁰ Olga vet med sig att tänderna kommer bli en kostsam historia och har ingen önskan om att själv behöva göra avkall för att bekosta dem. Målet är att göra sig attraktiv på en äktenskapsmarknad och därmed möjliggöra en klassresa. Olga, som ser friarna fly sin väg, drömmer om ett alternativt liv där ”de nya tänderna [...] skulle göra henne förtrollande och mer begärlig för herrarnas ögon.”⁶¹

Att investera i sin femininitet är en del av att vara respektabel. Sättet varpå Fredrika och Olga ser sig själva genom andras ögon är det som driver kvinnorna till beslutet att investera i tandproteser. Skeggs menar att en respektabel kropp är en som blir omhändertagen, att ta hand om sin kropp är en metod att få makt över sig själv men också ett sätt att undvika klassifikation. I Olgas fall handlar hennes konsumtion om att undvika en klassificering som arbetarklass vilket illustreras i hennes kontinuerliga ekonomiska investeringar i sitt utseende. Skeggs förklarar fenomenet som att: ”[k]läder och föremål upplevs intimt: de betecknar personens värde. Det handlar inte enbart om att vara annorlunda utan också om att avleda associationer med negativt värde.”⁶² Arbetarklasskvinnorna ”betraktar och investerar i sina kroppar som ett slags kulturellt kapital. Kroppen är deras medel att berätta för andra vilka de är.”⁶³ Genom att betrakta proteserna som en investering, en egendom, finns tilltron i att det nyfunna kulturella kapitalet som investerats i kroppen ska skapa tillgång till det sociala rummet där klassresan är en möjlighet.

Under slutet av 1800-talet kom femininitet att bli ett förtecken för medelklassen. Femininiteten svarade mot en manlig fantasi av idealkvinnan som definierade ett visst sätt att vara (en kvinna).”Femininitet betraktades som en *egendom* medelklasskvinnor kunde ha om de, genom sitt utseende och uppförande, kunde *bevisa* att de var respektabla.”⁶⁴ Att investera i femininitet blev till en klassmarkör som skapar distinktioner mellan medelklassen och den Andra.

60 Sandel s. 196.

61 Ibid. s. 195.

62 Skeggs s. 139.

63 Ibid. s. 135- 136.

64 Ibid. s. 159.

2.2 *Proteserna som liv- och dödsbringare*

Hon utvecklade en intensiv flit, nu ville hon på nytt börja leva. Tidigt om mornarna var hon uppe och mjölkade på herrgården. Hon mjölkade för var morgon sexton kor. I mjölkstrålen såg hon då i hemlighet sin dröm. I vårens och savningens tid satt hon i en backslänt och barkade vispris, hon skulle sälja vispar. [...] På natten band hon alla visparna och räknade dem. Hon tyckte då, att det vita vispriset glittrade likt vita tänder.⁶⁵

Tänderna beskrivs i ”Nya tänder” som livet självt, något som är nödvändigt för att ”på nytt börja leva”. Tänderna accentueras starkt av det vita och rena, våren och solen som står i kontrast med soten och kreosoten⁶⁶ i statarstugornas smuts och misär.⁶⁷ Även i ”Draksådd” associeras tänderna till vitheten. Vithetens positiva laddning går att koppla till att vithet (traditionellt) ges en positiv laddning medan svarthet för negativa konnotationer med sig. Enligt historikern Ida Blom kom skinnets mörka färg, brunbrändheten, att signalera arbetarklassstillhörighet. Vithet förknippades med välstånd i industrisamhällets framväxt och blev därmed en norm att sträva mot. När Olga står framför spegeln föreställer hon sig hur hon ska se ut ”befriad från de murkna resterna i munnen och stående med glänsande vita tandrader. Och hon njöt vid tanken på sina blivande triumfer.”⁶⁸ Att tänderna beskrivs som ”triumfer” beskriver Olgas inställning till hur de har förvärvats. De ses inte som ett offer utan som en triumf. Katarina Bernhardsson påpekar hur sjukdomen i sig kan skildras som en ofrivillig landsförvisning, en exil från livet självt.

65 Lo-Johansson s. 57.

66 Kreosot var förr en botmetod mot tandvärk. Kreosot var en form av destillationsprodukt utvunnen av tjära som kunde fylla en trasig tand. Ämnet är starkt cancerogent. Nationalencyklopedin, u.o ”tandvärk”, ”kreosot”.

67 Ida, Blom, Sogner, Sølvi & Rosenbeck, Bente, *Kvinnor i västvärlden från renässans till nutid: renässans, reformation och revolution*, 1. uppl., (Stockholm, 2006) s. 197-198.

68 Sandel s. 198.

I medicinhistorikern Susan Sontags beskrivning av sjukdom ges den också en metaforisk kraft. Hon menar att:

'Sjukdomen är livets nattsida, ett mer betungande medborgarskap. Var och en som är född till världen har ett dubbelt medborgarskap, ett i de friskas kungarike och ett i de sjukas. Fastän vi alla föredrar att bara använda det positiva passet blir var och en av oss förr eller senare tvingad, åtminstone under en kortare period, att identifiera oss som medborgare i det där andra landet.'⁶⁹

Likt Sontags sjukdomsmetafor blir också klasstillhörigheten en del av det dubbla medborgarskapet där det finns en påstådd möjlighet om tillgång till "de frisks rike". Möjligheten till "[a]tt identifiera oss som medborgare i det där andra landet". Sjukdomen som en metafor representerar här arbetarklassens ok, en livets nattsida. Olga och Fredrika är i sin avsaknad av tänder ohjälpligt fast i de sjukas kungarike. Exilen förblir en permanent vistelse om det inte finns ett medel för bot – protesen.

Anskaffandet av proteserna bär för båda protagonisterna det högsta priset. Olga har en skoningslös inställning till att få det hon vill ha som illustreras genom förvärvande av de nya tänderna. När modern fått beskedet om att hennes enda utsikt att bli frisk är att läggas in på sjukhus gör det Olga sjuk av oro för löständerna. "Sjukhusvård! Otänkbart. Hennes ögon lyste av ondska."⁷⁰ Den uppoffrande modern tvingas fortsätta sitt arbete hos tandläkaren, en triumferande Olga konstaterar: "- Vad var det jag sa! Var det inte bara pjosk det där med vila och sjukhus? Det går ju som det ska med städningen och allt annat. Mamma är lat och pjollrig, det är hela saken."⁷¹ Olgas mor dör sedan av överansträngning som arbetet för med sig samma dag som Olga kommer hem med sina nyvunna triumfer:

Olga klappade henne lätt på skuldran, visade sin nyförvärvade egendom i ett stort leende och sade: - Titta mamma lilla, är de inte bra stiliga, och så väldigt de klär mig! [...] Modern rörde sina händer som om hon skurade. - Varför gör hon så? Frågade Olga beklämd. - Hon yrar om att hon arbetar. Se! [...] - Det är detsamma som hon hållit på med att mumla hela dagen och i natt med under yrseln: Tänder tänder ...⁷²

69 Bernhardsson s. 65.

70 Sandel s. 198.

71 Ibid. s. 199.

72 Ibid. s. 199-200.

Här är det tänderna, *egendomen* som bringar döden med sig efter att den sugit ut det sista ur den som bekostat den. Olgas mor är den som bär uppoffringen och med sitt liv bekostar klassresan. Modern upprepar ”tänder tänder” i dödsscenen likt en besvärjelse mot den onda häxan som drivit henne i döden. I Fredrikas dödsscen framstår hennes offer som lönlöst: ”Så dog hon. Hon bet ihop munnen med det sista.[...] Hon hade aldrig fått något tillfälle att skratta, sedan hon fått sina nya, vita, vackra tänder [...]”⁷³

2.3 Arbetaren och arbetet

För både Fredrika och Olga så är det i arbetet som de ser drömmen realiseras. För Fredrika är det ”i mjölkstrålen” och i ”det vita vispriset” som möjligheten för drömmen att uppfyllas återfinns. Hos Olga är det ”för lördagen och söndagens uppsluppna nöjen hon drev på arbetet, tills hon vacklade vid nåttlingsmaskingen, om dem rörde sig hennes tankar [...]”⁷⁴ Protagonisternas ekonomiska verklighet skiljer sig åt, Fredrika är likt Olgas mor den som bär uppoffringen och den vars kropp förbrukas. Om Olgas inställning till arbete står det att: ”hon hatade blott det som icke betalades.”⁷⁵ Det arbete som ger dig ekonomisk vinning betecknas alltså som meningsfullt i Olgas ögon. Det obetalda arbetet (som Olgas mor utförde i hemmet) gavs en lägre status.

Sjuttion år gammal hade hon en veckoinkomst stor nog för en fyra personers familj att leva på [...] Härdad i tusende skärmytslingar om inackorderingspengar, värjde hon på lördagarna sina slantar som en hjältinna, beskyllde modern för underslev, för ocker, kallade henne en skamlös parasit och lämnade alltid långt mindre än rimligheten krävde.⁷⁶

Genom slit på fabriken lyckas hon uppnå ekonomiskt välstånd, hennes inställning till pengarna som något att beskydda (”värja som en hjältinna”). Beskrivningen av Olga är den av en kallhjärtad kapitalist, en utsugare, där modern, offret för utsugaren betraktas som ”en skamlös parasit”. Modern porträtteras som en god, men dum moder. Hennes tragiska öde ses som självförvållat eftersom hon allt för länge låter sig utnyttjas och hunsas av den elaka dottern. Arbetet är för modern ett livets nödtorft och en möjlighet att göra rätt för sina barn.

73 Ivar lo Johansson, s. 63.

74 Sandel s. 194.

75 Ibid. s. 192.

76 Ibid. s. 193.

Själv var hon endast skinn och ben, men tösernas hull var blankt och fast, de voro alltid nätt klädda, medan hon hade just nog att skyla sin nakenhet, ledigheten från skolan upptogs av lek och förströelser, som kostade pengar, medan modern såg svart för ögonen av överansträngning.⁷⁷

Från Olgas sida är det en självklarhet att någon annan bär det yttersta ansvaret för hennes försörjning, om inte modern själv så vore det samhällets ansvar. I en dialog mellan mor och dotter framgår Olgas syn på ekonomiskt ansvar: ”- Om du åtminstone sparade dina pengar, jämrade modern ofta. Tänk på att det kan komma onda dagar! [...] - Då får samhället ta vid, sade hon. Man ska väl leva om, medan man är ung och kan njuta.”⁷⁸

2.4 En klassrelaterad problematik: attityder

Den glädje Fredrika känner över sina nya tänder och det slit som de har kostat henne grusas av ”en dömande extern annan [...]”⁷⁹ Statarkvinnorna agerar som övervakare av vad Fredrika konsumerar och hur arbetsinsatsen omsätts för att förvandla det till något respektabelt. Skeggs menar att *den emotionella klasspolitiken* innebär att arbetarkvinnan hela tiden tvivlar på sitt eget omdöme. Genom att hela tiden se sig själv genom någon annans (dömande) ögon uppstår därför ett behov av att konstant be om ursäkt för det yttre som man uppvisar för andra. Vare sig det är hemmet eller den egna kroppen som är föremål för uppvisning så blir den ”en plats för tvivel. En plats där de aldrig blir riktigt säkra på om de har fått till det rätt.”⁸⁰ Enligt Skeggs ”är föreställningen om den icke-respektabla arbetarklassen särskilt påtaglig för arbetarklasskvinnor, vars identitetskonstruktioner därför alltid sker i dialog med ”föreställningar om den respektabla och dömande medelklassen.”⁸¹ Fredrikas ambitioner att klättra uppåt i en social hierarki manifesterar sig i motivet. Det finns andra maktaxlar i samverkan, en viktig grundtanke som relaterar till skönheten är den om ungdomen. Fredrika är en ogift statarkvinna på 50 år, hennes försök att försköna sitt yttre fördöms av de andra just för att hon är gammal.

77 Sandel s. 192.

78 Ibid. s. 193-194.

79 Skeggs s. 145.

80 Ibid. s. 146.

81 Nilsson 2010 s. 167.

En annan anledning till allmänhetens missnöje är att tänderna får en intim förknippning med hennes sexualitet, något som en äldre kvinna inte förväntades ha.

Kunde inte en gammal människa låta bli att sjåpa sig? Frågade statarhustruarna. Fredrika bet ihop munnen, hon svarade inte. Vad var det då för mening, när hon skulle slita ut sig så? Frågade hustrurna. Nu, när Fredrika skulle ha kunnat skratta helt frankt. Bet hon ihop munnen. Det kom aldrig så mycket som ett leende på hennes läppar.⁸²

Att en kvinnas tänder är viktiga och relaterar till mer än det fysiskt synliga finns omskrivet redan i antiken. Skalden Ovidius skriver i *Kärlekens konst?* är de ”inte bara betydelsefulla för hennes skönhet utan även som en spegel för karaktären.”⁸³ För Fredrika symboliserar tänder dels en resa upp i hierarkin, genom att uppvisa ett yttre som fjärrar sig från det hon är. Det handlar om att bli bättre och passera som denna Andra. För Fredrika står drömmen om nya tänder i skarp kontrast mot den verklighet hon befinner sig i. Novellen börjar och avslutas med en återkomst till kreosoten som fungerar som en inramning för berättelsen. Statarkvinnornas inställning till Fredrikas proteser visar sig vid svepningen av hennes döda kropp.

-Det var onödig stass, sade statarhustrun, som svepte Fredrika. Se, hur hon biter ihop kring dem! Till och med i döden! Fredrika låg i sin kammare med hårt sammanslutna läppar. Hon hade ett beslutsamt uttryck i ansiktet. Från grannlägenheten trängde en från kreosotdoft in i rummet. - Nej det var ingen mening med dem, sade grannhustrun, som hjälpte till vid svepningen.⁸⁴

Tänderna blev för Olga en dålig investering då ”tänderna hade icke, som hon väntat, nämnvärt förbättrat hennes utsikter på giftasmarknaden.”⁸⁵ Eftersom Olga efter moderns död hade flyttat till en annan stadsdel var det en befrielse för henne att ”ingen av hennes nuvarande umgänge misstänkte, att hennes vackra välsittande tänder, för vilka hon ofta mottog komplimanger, icke vore naturens verk.”⁸⁶

82 Ivar Lo-Johansson s. 57.

83 Waldvik s. 13.

84 Ivar Lo-Johansson s. 63.

85 Sandel s. 202

86 Ibid. s. 203.

En som uppmärksammar Olga är den blivande ritaren Bryngel och Olga känner sig stolt att han valt hennes umgänge framför andra. Bryngel, som bara ser den yta hon visar upp, blir förälskad i hennes goda hjärta. I scenen då Olga blir överrumplad av Bryngel, just när hon håller på att borsta tänderna, tappar i förskräckelse lösgommen i fatet som går i kras. En demaskerad Olga framträder för Bryngel och han ser: ”En tandlös, insjunken gum-mun gapande mot honom. Överrumplad kunde han inte behärska sig, [...] hans utrop var kränkande för hennes fåfänga”⁸⁷ Här sker en vändpunkt i berättelsen, när Olga är demaskerad reagerar Bryngel inte som förväntat med ilska utan han känner medlidande med henne och uppvisar solidaritet. När han finner att hon inte har betalat ett enda öre för sitt tandgarnityr och får reda på att hon inte är den hon utger sig för att vara ser han ”föraktet för flickans lumpna själviskhet, så att han fann henne vidrig och ovärdig en hederlig människas beröring.”⁸⁸

3. Slutdiskussion och didaktisk reflexion

I rådande styrdokument för svenskämnet gymnasieskolan står det att:

Eleverna ska ges möjlighet att i skönlitteraturen se såväl det särskiljande som det allmänmänskliga i tid och rum. Undervisningen ska också leda till att eleverna utvecklar förmåga att använda skönlitteratur [...] som källa till självinsikt och förståelse av andra människors erfarenheter, livsvillkor, tankar och föreställningsvärldar. Den ska utmana eleverna till nya tankesätt och öppna för nya perspektiv.⁸⁹

Citatet bestämmer att genom läsning av skönlitteratur i gymnasieskolan uppmuntras att se ”det särskiljande som det allmänmänskliga” och litteraturen ska användas ”som källa till självinsikt och förståelse” som i en vidare mening skapar en förståelse om oss själva och världen runt om oss. Enligt Agrell är litteraturen en källa till självinsikt och menar att den brukslitterära texten i sig självt inbjuder till nya sätt att läsa. Hon menar att konsten blir till ett grepp som uppmuntrar till en *begrundande läsart*, som kan bidra till att vi reflekterar över livet utanför litteraturen.⁹⁰

87 Sandel s. 206.

88 Ibid. s. 213

89 Skolverket, *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011*, (Stockholm, 2011b) s. 160.

90 Agrell 2008 s. 10.

Med utgångspunkt i styrdokumentens benämning av vilka förmågor litteraturläsningen ska erbjuda framträder inte den *handlingsorienterade läsarten* (såsom i Tengbergs undersökning) som ett centralt lärandeobjekt. Önskvärda förmågor att utveckla ses istället vara förmågan till självreflexion och ”förståelse av andra människors erfarenheter, livsvillkor, tankar och föreställningsvärldar.” Detta kan tolkas som elevens förmåga att relatera till sin omvärld och förmågan att känna empati, d.v.s inlevelse och förståelse för andra människors föreställningsvärldar vilket stimuleras av (främst) de *metakognitivt och subjektorienterade läsarerna*.

Vilken roll spelar då valet av text in på att kunna stimulera dessa förmågor? Enligt Tengberg bör fokus bytas från vilka texter vi vill att eleverna ska läsa till vilka läsararter vi vill se i klassrummet. Han poängterar att vi bör ”finna litteratur som kan användas för att uppmärksamma och utveckla hos eleverna särskilda sätt att läsa.”⁹¹ Jag delar inte Tengbergs uppfattning (som förminskar den betydelse som en specifik text kan utgöra för läsaren) utan menar att just val av text *är* viktigt. Louise M Rosenblatt liknar metaforiskt litteraturläsningens möjligheter vid en fågel Fenix (där litteraturen innebär ett potential till pånyttfödelse som bättre människor givna nya insikter om livet).⁹² Antagandet att skönlitteraturen innehar en potential att agera som ett självutvecklande verktyg är en möjlighet som är viktig att bejaka. Genom att välja texter av arbetarlitteraturförfattare erbjuder klassperspektivet i undervisningen ett perspektivtagande där vi ser världen underifrån, från den svages perspektiv (och kan därmed bidra till förståelse för människors skilda levnadsvillkor nu som då). Svenskämnets syfte består också i att skönlitteraturen ska utmana elevernas tankesätt och förmå öppna för nya perspektiv (vilket borgar för att val av text är viktigt). De läsararter som i första hand uppmuntrar ett sådant förhållningssätt kräver att eleven rör sig bort från läsararter som riktar uppmärksamheten mot textens intrig såväl som läsararter som mynnar ut i en värdering av det lästa utifrån någon form av ”*estetisk kritik*, d.v.s. någon form av smakomdöme.”⁹³ Om genren måste förstås mot bakgrunden av att den är skriven i ett syfte att användas är det inte heller fruktbart att eleven antar en hållning där hen är värderande mot karaktärernas handlingar. En *värderingsorienterad läsart* är således inte önskvärd om läraren vill uppmuntra dessa förmågor. En annan möjlighet är

91 Tengberg, s. 323.

92 Louise m Rosenblatt: *Litteraturläsning som utforskning och upptäcktsresa*. (5. uppl., Lund 2002) s. 222-223.

93 Tengberg s. 211.

att den *handlingsorienterade läsarten* agerar som en projektyta för övriga läsarter. Troligare ter sig dock att det i arbete med dessa texter är den *intentionorienterad läsarten* som banar väg för de andra läsarterna. Sett till förmågor att utveckla ses framförallt den *metakognitiva* och den *subjektorienterade läsarterna* som särskilt viktiga.

Nilsson menar att arbetarlitteraturen i högre grad än mycket annan litteratur kännetecknas av en kompositionsprincip som benämns som polyfoni eller mångstämmighet. Ett specifikt formdrag är att dialogerna ibland kan likna monologer eftersom karaktärerna ”talar förbi varandra, snarare än till varandra [...] vilket kan ses som ett resultat av insikten av att språket inte är enhetligt, utan präglad av konflikter mellan olika sociala perspektiv.”⁹⁴ Mångstämmigheten är ett resultat av arbetarförfattarens identitet som någon som kopplas samman med arbetarklassen. Arbetarförfattarens medvetenhet om att litteraturen ”alltid präglas av bestämda sociala intressen och perspektiv”⁹⁵ ger upphov till en uppmärksamhet på hur den egna rösten tar plats i offentligheten. Detta bidrar till att arbetarlitteraturen blir en plats för självreflexion. Genom att beakta novellerna som ett *svar* på en *fråga* ställd i sin historiska kontext erbjuds eleven, i förlängningen, att reflektera kring frågor som novellerna svarar på i vår samtid. Så, vilka frågor svarar texterna på idag? Om styrdokumentet stipulerar att eleverna ska ges en kunskap om vår omvärld och människors skilda levnadsvillkor blir det relevant att tala om klass i skolundervisningen. Din tandstatus avslöjar dig *som den du är* även i dagens samhälle. Tänder, eller bristen av, är en tydlig klassmarkör och tandproteser är ännu en kostsam investering som inte är den fattige förunnat. Att besitta vithet, den bländvita tandraden, är ännu ett samtida ideal som sammankopplas med framgång och välstånd. Att använda motivet tänder erbjuder alltså en öppning till att tala om klass i vår samtid eftersom tandvård och stora skillnader i tandhälsa mellan människor är aktuellt än idag.

94 Nilsson 2006 s. 155 Kompositionsprincipen menar Nilsson är karaktäristisk för bland annat Ivar Lo-Johansson, Vilhelm Moberg och Eyvind Jonssons romaner.

95 Ibid. s. 152.

De didaktiska inslagen som genomsyrar novellerna blir viktiga för läsarens reception av det lästa. Detta åstadkoms genom repliker såsom: ”För vad då?”, ”Vad var det då för mening, när hon skulle slita ut sig så?”, ”Se, hur hon biter ihop kring dem! Till och med i döden!”, ”Se här!”, ”varför gör hon så? Hon yrar om att hon arbetar. Se!”⁹⁶ Genom att berättaren kommenterar och värderar, tilltalas läsaren direkt och manar läsaren till att uppmärksamma det moraliska åskådningsexemplet. Det är dock en tolkningsfråga om det är berättaren eller karaktären som uttalar sig men att berättaren i de senare fallet låter karaktären få en didaktisk funktion.

I arbete med novellerna är det viktigt att eleverna förhåller sig till berättelseformen som en produkt av genrens didaktiska karaktär.⁹⁷ Agrell menar att läsarten erbjuder läsaren att:

förhålla sig till en aktiv och fullt synlig berättare som öppet vänder sig direkt till läsaren med kommentarer, förklaringar och frågor. Den tilltänkta läsaren förutsätts alltså svara på textens tilltal, både berättarens direkta och det indirekta tilltal som själva problemställningen utgör. För här handlar det om existentiella, moraliska och politiska frågor av högsta vikt för den tilltänkta publiken [...].⁹⁸

Det framstår alltså som viktigt att eleverna anammar en *intentionorienterad läsart* för att uppmärksamma berättaren. Agrell menar att Sandel, som arbetarförfattare, var intresserad av kombinationen av materiella och moraliska förhållanden hos arbetarklassen. En viktig utgångspunkt för Sandel är därför att dåliga förutsättningarna föder dålig moral. Med det som utgångspunkt menar Agrell, att även om Sandel är kritisk och moraliserande i sina skildringar av arbetarklassen så bibehåller det ändå ett perspektiv underifrån.⁹⁹ Med utgångspunkt i Johannisson's resonemang finns det i Sandels framställning tydliga kopplingar till det ovanifrånperspektiv som yttrade sig i medelklassens upphöjt moraliserande och fördömande attityder mot de drabbade. Moralismen blir tydlig i ”Draksådd” men det finns försonande drag som öppnar för möjligheten för läsaren att sympatisera med Olga och hennes situation.

96 Se not 63, 61, 51

97 Ivar Lo-Johansson förknippas normalt sett inte till de arbetardiktare som skriver i en brukslitterär tradition. Likt Björk påpekar så är de första 22 statarberättelserna unika i den mening att de fungerar som en förhistoria till statarna och att det är enskilda öden, snarare än kollektiva som behandlas särskiljer dem sig från kollektivromanen i sin helhet. Se forskningsöversikt.

98 Agrell 2008 s. 5.

99 Agrell 2011 s. 2.

Trots att Sandels skildring är starkt moraliserande, och individualismen demoniseras för att ställas utanför arbetarkollektivets solidaritet, är det i dess funktion som brukslitteratur, som en del i den politiska kampen som eleven kan närma sig en förståelse av karaktärernas handlingar.

Olga och Fredrika blir genom berättaren till moraliska åskådningsexempel. I elevens reception av det lästa kan Fredrika, utan tillräcklig förkunskap och efterföljande samtal om det lästa, framstå som ett exempel som illustrerar ”så hemskt var det förr”. För läraren är det här viktigt att styra eleven bort från att enbart läsa novellen som ett historiskt vittnesbörd. Det är i arbete med historiska texter viktigt att poängtera att den skönlitterära texten i sig självt *inte* låter sig reduceras till ett historiskt källmaterial även om det kan skildra *en* historisk verklighet. Vid en alltför okritisk läsning av novellerna finns det därför en uppenbar risk för historieförfalskning och därför är det viktigt att läraren uppmärksammar eleverna på texternas dubbla funktion som kombinerar didaktik med estetiskt hantverk. Läsaren manas av berättaren i ”Nya tänder” till att känna empati med Fredrika eftersom litteraturen reflekterar ett perspektiv underifrån. Genom tekniken av att använda mångfalden röster där det dömande kollektivet sätter sig över individen läsaren uppmuntras läsaren att inta en position där hen kan känna empati med Fredrika. Agrell menar att för arbetarrörelsen innebar moderniteten att ”individens möjligheter kunde frigöras först i den sociala gemenskap som klassolidariteten utgjorde; den ensamma individen var däremot utlämnad åt samhällskrafter bortom individens kontroll.”¹⁰⁰

Genom att å andra sidan betrakta Fredrika som ett moraliskt åskådningsexempel, blir *högmod* hennes dödssynd. Mångfalden av röster berättar om en gammal statarkvinna som borde veta sin plats i världen, som inte borde ”tro att hon är någon”. Fredrika har inga utsikter på äktenskapsmarknaden och därför kan tänderna inte betraktas som en god investering av hennes jämlikar. Arbetets slit lönar sig inte och när hon lägger sina slantar på ”onödigt stass” straffar det också henne med döden. För Olga är det också högmodet som bidrar till det moraliska förfallet. Om det hos Fredrika är svårt att inte känna empati med ett så trasigt människoöde är det hos Olga motsatsen. Ondskan blir otroligt påtaglig genom hennes själviska handlingar.

100 Agrell 2008 s. 4.

Det finns i ”Draksådd” en dubbelhet som består av att Olgas mor, som en representant för ett förtryckt kollektiv, är den som läsaren (kan) manas att känna empati för eftersom hon representerar ett perspektiv underifrån. Å andra sidan finns det i framställningen en moraliserande aspekt som berör hur vi betraktar moderns strävan. Det finns ingen heder i hennes arbete, att arbeta åt någon annan och aldrig få något för det. Att lida i tysthet och finna sig i sitt öde utan att vara en del i kampen blir till ett avskräckande exempel.

En förhoppning är att eleverna genom sin reception av det lästa kan relatera den historiska verkligheten till vår samtid och uppmärksamma samhällliga mekanismer som producerar och upprätthåller skillnader mellan grupper av människor i vår samtid. Det kan nog också vara fruktbart att bland eleverna lyfta frågan om vilka som kan ses som dagens arbetarklass. Vilken definition hade passat in i samtiden? Hur används motivet för att visa på klass och är det rentav aktuellt i dagens samhälle? Det är dock en absolut förutsättning att novellen läses med en intentionsbaserad förståelse för det skrivna. Utan att förstå texten utifrån dess historiska kontext riskerar den didaktiska berättaren i sitt moraliserande att tysta alternativa världsåskådningar och skapa en distans mellan text och läsare.

Litterär framställning av klass skapar och upprätthåller klasskillnader men bidrar också till att förändra klass. Agrell menar att den värld som Sandel presenterar för läsaren betraktas på ett avstånd och ses på som en välbekant värld som upptäcks på nytt ”not only as an individual world, but a class world to hate and struggle against in common.”¹⁰¹ Thorson och Ekholm poängterar hur skönlitteraturen har en dubbelhet som:

å ena sidan förbunden med *främlingskap*, det vill säga som uttryck för det främmande och därmed en katalysator för kulturkrock och/eller kulturmöte, å andra sidan med potential till *främmandegöring* av invanda synsätt [...] och därmed fungerande som en inbjudan till ett dialogiskt och aktivt reflekterande förhållningssätt från lärares och studenternas sida.¹⁰²

101 Agrell 2011 s. 9.

102 Thorson & Ekholm s. 9.

Novellernas främmandegörande, dels genom användandet av ett bisarrt motiv men också genom den didaktiska berättaren gör att den litterära framställningen av klass skapar och upprätthåller klasskillnader men bidrar också till att förändra vår perception av klass genom att främmandegöra invanda synsätt. Genom att betrakta det som att litteraturen ”blir till” genom att vi delar vår upplevelse av den med andra sker det likväl en konstant pånyttfödelse av den.

Jag har i min didaktiska reflexion inte diskuterat specifika arbetssätt såsom formen för hur texterna ska behandlas och mynna ut i någon form av bedömning i elevens förmågor. Enligt Tengberg innebär litteratursamtalet en potential att vara ett praktiskt didaktiskt hjälpmedel även om det är svårt att specificera vilka förtjänster det för med sig. I en kandidatuppsats där utrymmet att formulera tankar och funderingar är begränsade till ett fast antal tecken har jag därför valt bort möjligheten att diskutera arbetsmetoder mera ingående. Jag vill dock lyfta fram det som John Swedenmark inledningsvis stipulerade: att arbetarlitteratur blir till genom att vi talar om den. En del av den litterära produktionen består av att vi genom samtal med andra bidrar till reproduktionen eller rent av skapandet av klass. För att undvika ett förprogrammerat beteende där eleven tror att de förväntas svara på ett av läraren formulerat *rätt* svar är det viktigt att läraren undviker den typen av frågor. Litteraturredaktikern Olga Dyste benämner den här typen av frågor som ”autentiska” respektive ”icke autentiska” frågor och svar, vilket innebär att autentiska frågor och svar då representerar motsatsen till de icke autentiska (d.v.s frågor där det inte finns ett givet rätt svar till en specifik fråga). Autentiska frågor signalerar också till eleven att deras ”eget tänkande är viktigt.”¹⁰³ Den läsart som kan sägas bjuda in minst till autentiska frågor är den intentionsartade där man utgår från att det finns en färdigformulerad sanning som återfinns i författarintentionen. Likväl uppstår också en obalans i elevens och lärarens kunskapsnivåer som bidrar till att läraren per automatik styr eleven till att bidra med icke autentiska svar. Fokus bör istället vara på att uppmärksamma en kritisk gestaltning av klass och styra deras uppmärksamhet in på den metakognitiva och subjektorienterade läsarter som kan skapa en uppmärksamhet på den kritiska gestaltningen av klass och vår respons på den.

103 Lars Wolf, *Läsaren som textskapare* (Lund, 2002) s. 125.

Gällande arbetarlitteraturens roll i skolan är det intressant att det slås fast att undervisningen för svenska ska ge eleverna en möjlighet att erhålla:

1. Kunskaper om centrala svenska och internationella skönlitterära verk och författarskap samt förmåga att sätta in dessa i ett sammanhang.
2. Kunskaper om genrer samt berättartekniska och stilistiska drag, dels i skönlitteratur från olika tider, dels i film och andra medier.
3. Förmåga att läsa, arbeta med och reflektera över skönlitteratur från olika tider och kulturer författade av såväl kvinnor som män samt producera egna texter med utgångspunkt i det lästa.¹⁰⁴

Formuleringen ”centrala svenska och internationella skönlitterära verk” indikerar att undervisningen bör vara orienterad mot erkända författarskap såsom Ivar Lo-Johanssons men vilken plats i skolundervisningen har marginaliserade arbetarförfattare som Maria Sandel? Under centralt innehåll för svenska 1 är formuleringen något lösare och det står att undervisningen ska rikta in sig på ”skönlitteratur, författad av såväl kvinnor som män, från olika tider och kulturer.”¹⁰⁵ vilket bidrar med en mycket vidare definition. Som innehållsmässigt fokus står ”centrala motiv, berättarteknik och vanliga stildrag i fiktivt berättande [...]”¹⁰⁶ vilket talar för att undervisningen bör vara mer inriktad på att beakta textens estetik och hur konsten påverkar vår uppfattning av den.

3.1 Slutord

I min analys har jag visat på hur motivet tänder blir viktigt för att synliggöra klass(problematik) i novellerna. Jag har även satt detta i relation till rådande kunskapskrav inom den svenska skolan och kring vilka läsararter som möjliggör att utveckla förmågorna: samt placerat arbetardiktningen i ett didaktiskt sammanhang som legitimerar dess roll inom skolundervisning. Ur ett intersektionellt perspektiv kan vi även se att kategorierna ålder och kön inverkar till stor del på protagonisternas livsvillkor och i hur omvärlden ställer sig till deras val att införskaffa proteser, där det framgår att proteserna endast ses på med blida ögon om det blir till en investering (i äktenskapsmarknaden).

104 Skolverket, 2011b, s. 161.

105 Skolverket 2011b s. 162.

106 Ibid. s. 160-161.

Fredrikas plats i hierarkin i egenskap av gammal ogift statarkvinna gav henne en position i samhällets absoluta botten. Olgas liv som fabriksarbeterska framstår som glamouröst i jämförelse och visar på en komplicerad klassproblematik men fäster också blicken mot läsarens uppfattning av karaktärernas handlingar. Etnicitet är en mindre påtaglig maktaxel men som manifesterar sig i ett vurmande för vitheten men också hur deras livsbanor avgörs i förhållande till deras egenskaper av att vara vita. Undersökningens syfte, som formulerades inledningsvis, bestod i att belysa hur klass produceras i (arbetar)litteraturen och placerar analysen i ett didaktiskt sammanhang. Respektabilitet blev i analysen ett viktigt instrument som manifesterar sig i hur protagonisternas upplevelse av att vara arbetarklass driver fram en önskan att göra en resa uppåt i hierarkin.

Jag har genom min analys av motivet tänder visat hur det sker en litterär produktion av klass i arbetarnovellerna och jag har med utgångspunkt i en didaktisk läsart placerat analysen i ett didaktiskt sammanhang. Texternas representation av- och attityder till klass bidrar därmed till att både förändra och (re)producera klasskillnader.

Den övergripande frågeställning som inledningsvis ställdes visar på att motivet agerar som en klassmarkör men också hur motivet (som främmandegörande) tvingar läsaren att vidga sina perspektiv och testa nya läsarter. Jag har också, med utgångspunkt i Michael Tengbergs läsartsbegrepp, diskuterat vilka läsarter som är nödvändiga för att läsa novellerna som en produkt av en brukslitterär tradition och också vilka förmågor och centrala lärandemål det kan svara mot. För fortsatt forskning hade det varit intressant att placera undersökningen i ett praktiskt-didaktiska sammanhang för att vidare utreda vad ett klassperspektiv kan tillföra svenskundervisningen men också för att bidra med litteraturdidaktisk forskning som behandlar *hur* vi kan använda arbetarlitteratur inom skolan.

4. Käll- och Litteraturförteckning

Primärlitteratur på nätet

Lo-Johansson, Ivar, ”Nya tänder” i *Statarna I* (Stockholm, 1936–37)

Sandel, Maria, ”Draksådd[en]” i *Hexdansen* (Stockholm, 1919)

Båda finns tillgängliga på <http://www.litteraturbanken.se>

Sekundärlitteratur

Bernhardsson, Katarina, *Litterära besvär – skildringar av sjukdom i samtida svensk prosa* (Diss., Lund, 2010)

Bjork, Robert E., «Ivar Lo-Johansson's *Statarna* and the Aesthetics of Social Consciousness», *Studies in German and Scandinavian Literature after 1500: A Festschrift for George C. Schoolfield* (Columbia: Camden House, 2003)

Forselius, Tilda Maria, Själsadeln och de ystra sinnenas rop. Kvinnors liv och kärleksvillkor i Maria Sandels texter, *Vardagsslit och drömmars språk. Svenska proletärförfattarinnor från Maria Sandel till Mary Andersson*, red. Eva Adolfsson m.fl. (1981) s. 17-51

Forselius, Tilda Maria, Moralismens heta blod. Om Maria Sandel, *Nordisk kvinnolitteraturhistoria, 3, Vida världen 1900-1960*, red. Margaretha Fahlgren m.fl. (1996) s. 145-148

Furuland, Lars, ”Arbetets ansikten i arbetarlitteraturen”, *Arbetarhistoria*, 1984:1-2, Stockholm: Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek.

Furuland, Lars, *Statarnas ombudsman i dikten: en bok om Ivar Lo-Johansson*, LT i samarbete med Svenska lantarbetareförb (Stockholm, 1976)

Johannisson, Karin. *Medicinens öga: Sjukdom, medicin och samhälle -historiska erfarenheter* (Värnamo, 1990)

Johannisson, Karin, ”Kultur och hälsa – två besvärliga begrepp”, Bjursell, Gunnar & Vahlne Westerhäll, Lotta (red.), *Kulturen och hälsan: essäer om sambandet mellan kulturens yttringar och hälsans tillstånd* (Stockholm, 2008)

Nilsson, Magnus, *Den moderne Ivar Lo-Johansson: modernisering, modernitet och modernism i statarromanerna*, Gidlund, Diss. Lund : Univ., 2003, (Hedemora, 2003)

Nilsson, Magnus, *Arbetarlitteratur*, Studentlitteratur, (Lund, 2006)

Nilsson, Magnus, ur *Den föreställda mångkulturen: Klass och etnicitet i svensk samtidsprosa* (Hedemora/Möklint, 2010)

Nilsson, Magnus, “Arbetarlitteratur, teori, politik: Utkast till ett marxistiskt program för forskning och undervisning om svensk arbetarlitteratur”, *Från Nexø till Alakoski: Aspekter på nordisk arbetarlitteratur*, red. Bibi Jonsson, Magnus Nilsson, Birthe Sjöberg & Jimmy Vulovic, (Lund, 2011)

Louise M Rosenblatt: *Litteraturläsning som utforskning och upptäcktsresa*. 5. uppl (Lund, 2002)

Roger, Smith, ”Teeth and dentist in literature”, *Journal of the history of dentistry.*, American Academy of the History of Dentistry (Chicago, IL, 1996)

- Skeggs, Beverley, *Att bli respektabel: konstruktioner av klass och kön* (Göteborg, 2000)
- Skolverket, *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011*, (Stockholm, 2011b)
- Tengberg, Michael, *Samtalets möjligheter: om litteratursamtal och litteraturreception i skolan*, (Diss. Göteborg : Göteborgs universitet, 2011, Stockholm, 2011)
- Thorson, Staffan & Ekholm, Christer (red.), *Främlingskap och främmandegöring: förhållningssätt till skönlitteratur i universitetsundervisningen* (Göteborg, 2009)
- Waldvik, Waldemar, *Tänder och tandläkare i mina böcker*, Sveriges tandläkares förlagsförening, (Stockholm, 1969)
- Wolf, Lars, *Läsaren som textskapare* (Lund, 2002)

Sekundärlitteratur på nätet

- Agrell, Beata, ”Klassgränser, kulturblandning och nya läsarter: estetik, didaktik och ideologi i svensk arbetarlitteratur ca 1910” Ur International Association for Scandinavian Studies. Study conference, *Gränser i nordisk litteratur = Borders in Nordic literature : IASS XXVI 2006. Vol. 1*, (Åbo, 2008). https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/22124/1/gupea_2077_22124_1.pdf: (hämtat 2015-01-01)
- Agrell, Beata, “Early Working-Class Literature and the Literary (c. 1910). The Case of Maria Sandel”, NorLit 2011. <http://ruconf.ruc.dk/index.php/norlit/norlit2011/paper/viewFile/514/85>: (hämtat 2014-10-31)
- Carin Lennartsson , red Kvinnorkan. *Sociala skillnader i äldre kvinnors villkor*, Stockholm 2014. <http://hj.se/download/18.572767d41491d109166741f/1413538766497/Sociala+skillnader+i+%C3%A4ldre+kvinnors+h%C3%A4lsa_KvinnorKan_Rapport.pdf> (hämtat 2014-01-01)
- John, Swedenmark, ”Klassögon”, *Arbetet* 2014-10-31. <http://arbetet.se/2013/10/02/klassogon/> (hämtad 2014-10-31).
- Nationalencyklopedin, <http://www.ne.se> (hämtat 2014-12-28)